

SERIJA

LAUKINĖ LIETUVA

MĖMELIS

KRAUJAS, SPIRITAS IR PINIGAI

obuolys.

TIKROS TARPUKARIO ISTORIJOS

SERIJA
LAUKINĖ LIETUVA

MĖMELIS

KRAUJAS, SPIRITAS IR PINIGAI

TURINYS

Ižanga. Miestas, kurio niekada neturėjome	7
1 skyrius. Kaip Klaipėda tapo vokiška	13
2 skyrius. Prancūzų Klaipėda (1920–1923)	23
3 skyrius. Sukilimas, kurio nebuvo	31
4 skyrius. Du miestai viename kūne	39
5 skyrius. Verslas: kuo Klaipėda skyrėsi	47
6 skyrius. Kontrabandininkų karalystė	57
7 skyrius. Uosto apačia	65
8 skyrius. Geltonieji pasai	73
9 skyrius. Pinigai	81
10 skyrius. Kraujas	89
11 skyrius. Apgavikai ir pranašai	95
12 skyrius. Kasdienybė	101
13 skyrius. Modernus miestas	107
14 skyrius. Jūra ir nelaimės	115
15 skyrius. Politinis cirkas	123
16 skyrius. Šnipų pajūris	131
17 skyrius. Mažasis Niurnbergas	139
18 skyrius. Žydų Klaipėda	147
19 skyrius. Diena, kai miestas apsivertė	153
20 skyrius. Miesto veidas	161
Epilogas. Miestas, kuris liko be savo žmonių	169
Šaltiniai ir metodas	173

ĮŽANGA

MIESTAS, KURIO NIEKADA NETURĖJOME

Pradėkime nuo nemalonios tiesos. Tas miestas niekada nebuvo mūsų.

1252 metais ten, kur į marias įteka upė – vokiečių vadinta Dange, senųjų klaipėdiečių Dangė, o šiandien mūsų praminta Dane, – Livonijos ordino riteriai pastatė pilį. Jau pati upė turėjo tris vardus; toks bus ir visas miestas. Pilį pavadino Memelburgu – Nemuno pilimi, nors pats Nemunas prie jos net neįteka. Pasakojama, kad statytojai marių ištakas per klaidą palaikė didžiosios upės žiotimis, ir tas keistas vardas prilipo miestui visiems amžiams.

Ir toks jis liko ilgam. 1422 metais Melno taika galutinai paliko Klaipėdą už Lietuvos ribų, o jos nubrėžta siena išsilaikė beveik penkis šimtmečius – iki pat 1919-ųjų. Penkis šimtus metų lietuviai į Klaipėdą žiūrėjo iš anapus sienos, kaip į svetimą kraštą. Kaip miestas tokiu tapo, netrukus pažvelgsime iš arčiau.

1923-iaisiais Lietuva pasiėmusi šį miestą, jo iš tiesų nesusigrąžino. Ji jį užkariavo. Ir užkariavo taip, kaip užkariaujama tik knygoje – apsimetinėjant.

Klaipėdos (Mėmelio) senamiestis,
XX a. 3–4 dešimtmetis. Autorius nežinomas

Štai kaip tai atrodė iš tikrųjų.

Po Pirmojo pasaulinio karo Versalio sutartis atplėšė Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos – be jokio plebiscito, niekieno neatsiklausus. Kraštą perėmė Antantė, o tvarką jame palaikė prancūzų kareiviai su savo komisaru Gabrieliu Petisné. Vokiškas miestas su prancūzų vėliava. Nei vokiečiai, nei prancūzai, nei lietuviai gerai nežinojo, kam jis galiausiai atiteks.

Lietuva nelaukė, kol nuspręs kiti. 1923-ųjų sausį per geležinkelį į pasienį ėmė plūsti „nauji rekrūtai“ – taip oficialiai skelbta. Iš tikrųjų tai buvo Lietuvos kariuomenės kariai, persirengę civiliais drabužiais. Ant rankovių jie užsirišo žalius raiščius su raidėmis „MLS“ – Mažosios Lietuvos sukilėlis. Karininkams išdalijo suvokietintas, į vietinių panašias pavardes. Ir tie „sukilėliai“ apsupo Klaipėdą bei mandagiai pareikalavo prancūzų pasiduoti.

Visa tai buvo spektaklis. Bet spektaklis, suvaidintas su slaptu didžiųjų valstybių pritarimu. Vokietijos reichsvero vadas generolas von Seecktas davė garbės žodį – kaip prūsų karininkas – kad nė vienas vokiečių kareivis nešaus į lietuvius; sakoma, vokiečiai net tiekė „sukilėliams“ ginklus. Maskvoje sovietų užsienio reikalų ministras Čičerinas, sužinojęs apie lietuvių planus, numojo ranka: „Suprantu Lietuvos padėtį ir pritariu šiam žingsniui.“ Kelioms didžiosioms valstybėms tas vokiškas miestelis prie Baltijos buvo pigi moneta jų žaidime prieš Lenkiją.

Taip Lietuva gavo tai, ko troško labiausiai, – jūros uostą, „vartus į pasaulį“. Ir galvos skausmą, kuris truks lygiai šešiolika metų.

Nes miestas, kurį pasiėmė, kalbėjo ne jos kalba.

Klaipėdos gyventojų daugumą sudarė vokiškai kalbantys žmonės. Gatvėse kabėjo vokiškos iškabos, rytais ant stalų gulėjo vokiški laikraščiai, o vietiniai turėjo savo parlamentą, savo Direktoriją ir autonomiją, saugomą tarptautinės sutarties. Miestas turėjo du vardus – Memel ir Klaipėda – ir abu buvo lygiaverčiai. Apyvartoje cirkuliavo dvi valiutos. O kai 1925-aisiais surengė laisvus rinkimus, daugiau nei aštuoni iš dešimties balsų atiteko provokiškoms partijoms. Tai nebuvo kieno nors interpretacija. Tai buvo skaičius. Miestas Lietuvos nenorėjo ir to neslėpė.

Ir vis dėlto būtent čia, šiame keistame, pusiau svetimame mieste, virė toks gyvenimas, kokio padori tarpukario Lietuva niekur kitur nematė.

Klaipėdos kraštą amžininkai vadino kontrabandininkų karalyste – ir ne be reikalo. Spiritu, eteriu, sacharinu vertėsi apie dešimt tūkstančių žmonių, o muitininkai sugaudavo gal dešimtadalį prekių. Visa kita prasprūsdavo. Uoste maišėsi jūreiviai iš dvylikos šalių,

konsulatų darbuotojai, valiutos keitėjai ir landynių šeiminkės; gatvės merginos vietoj paso nešiojosi geltoną knygelę su privalomų sveikatos patikrinimų žymomis. Aleksandro gatvėje švietė „Apollo“ teatras, prie Biržos stovėjo išpūdingas fachverkinis „Dramblio sandėlis“, o palei molą vakarais vaikščiojo tie patys žmonės, kurie po kelerių metų vieni kitų nebeatpažins.

Nes virš viso to jau kilo svastika. Mieste įsikūrusios nacių partijos atšakos sulaukė gausaus palaikymo. Kai 1934-aisiais Lietuva suėmė jų vadeivas ir surengė jiems didžiulį procesą Kaune – amžininkų pramintą „mažuoju Niurnbergu“ – Vokietija atsakė ekonominiu embargu, kuris skaudžiausiai pasmaugė patį Klaipėdos uostą. Teismo salėje skambėjo mirties nuosprendžiai. Gatvėse alko miestas.

Pabaiga atėjo per vieną dieną.

1939-ųjų kovą, vos po kelių dienų derybų, Lietuva „savanoriškai“ atidavė kraštą. Kovo 23-iąją į Klaipėdos uostą įplaukė karo laivas „Deutschland“, ir iš jo į krantą žengė pats Adolfas Hitleris. Minios vokiečių sutiko jį su džiaugsmu. Tuo pačiu metu apie dešimt tūkstančių žmonių – daugiausia žydų – bėgo priešinga kryptimi, į Didžiąją Lietuvą, o geležinkelio stotyje juos dar spėjo apkulti rudmarškiniai. Tas pats miestas, kuris šešiolika metų buvo Lietuvos, per vieną popietę vėl tapo Mėmeliu.

Štai apie ką ši knyga. Apie šešiolika metų, per kuriuos svetimas miestas trumpam tapo mūsų.

Iš karto pasakykime, ko negalima tikėtis iš šios knygos. Tai nėra karo istorija ir ji nepretenduoja į rimtą mokslinę studiją – istorikai apie Klaipėdos kraštą yra parašę storus ir tikslius tomus, o ši knyga nėra vienas iš jų. Jos tikslas kuklesnis, bet savaip sunkesnis: nukelti tave šimtą metų atgal ir leisti tą miestą pažinti pačiam – pereiti jo

gatvėmis, užsukti į uosto smukles, išgirsti dvi kalbas viename turguje. Tai pasakojimas apie kasdienybę: apie šmugelninkus ir geltonąsias knygeles, apie šnipus, kontrabandą ir „mažąjį Niurnbergą“, apie miestą, kuriame viskas buvo dviguba – du vardai, dvi vėliavos, dvi valiutos, dvi tiesos.

Pirmiausia pažiūrėsime, kaip tas miestas apskritai tapo toks svetimas – septynis šimtus metų vokiškas, o paskui dar trejus metus valdomas prancūzų. Tada – kaip Lietuva jį paėmė: nuo to, kas juokinga ir beveik absurdiška, nuo sukilimo, kurio nebuvo. Paskui klaidžiosime po patį miestą – jo uostą ir verslą, smukles ir turgų, nusikaltimus ir šventes. O baigsime tuo, kas išnyko.

„Klaipėdos miesto panorama“. Juozas Narūnavičius, 1674

Ir kažkur tarp šių krantų gyvena miestas, kuris niekada iki galo netapo nei visiškai vokiškas, nei visiškai lietuviškas, – o gal kaip tik todėl ir buvo įdomiausias visoje laukinėje Lietuvoje.

1 SKYRIUS

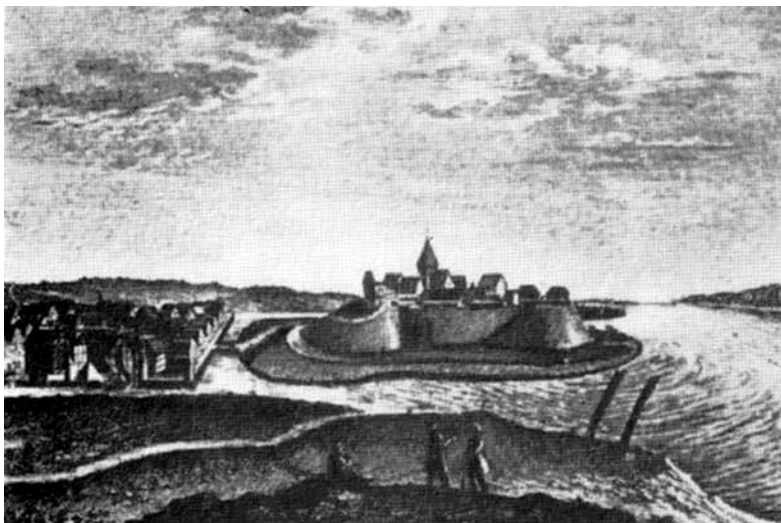
KAIP KLAIPĖDA TAPO VOKIŠKA

Septynių šimtų metų klausimas

Kai 1923-iaisiais Lietuva pasiėmė Klaipėdą, ji gavo miestą, kuris per beveik septynis šimtmečius susiformavo vokiškos valdžios ir kultūros erdvėje. Ne dešimtmetį ir ne po vieno užkariavimo – šimtmečius. Prieš klausiant, kaip Lietuva jį prarado, verta atsakyti į ankstesnį klausimą: kaip jis apskritai tapo vokiškas? Nes ši istorija prasideda ne 1923-iaisiais ir net ne prie Napoleono, o giliai viduramžiuose – prie pilies, pastatytos ties upės žiotimis.

Pilis prie marių

1252-ųjų vasarą prie Danės žiočių, ten, kur Kuršių marios susisiečia su Baltijos jūra, atsirado pilis. Ją pastatė ne Prūsijos kryžiuočiai, kaip kartais manoma, o Livonijos ordinas kartu su Kuršo vyskupu. Pilies statybą inicijavo Livonijos ordino magistras Eberhardas von Seyne ir Kuršo vyskupas Heinrichas. 1252 metų lapkričio 9-osios dokumente jau rašoma, kad pilis pastatyta ir pavadinta Memelburgu. Iš pradžių jos valdos buvo padalytos: du trečdaliai priklausė ordinui, trečdalis – Kuršo vyskupui. Netrukus gyvenvietei buvo suteiktos Liubeko miesto teisės – šaltiniai šiuo klausimu nurodo 1254 arba 1258 metus.

Klaipėdos pilis ir miestas (apie 1535 m. graviūra)

Vieta pasirinkta neatsitiktinai. Pilis prie marių buvo strateginis pleištas. Ji turėjo užtikrinti ryšį tarp prūsiškosios ir livoniškosios ordino šakų bei saugoti kelią palei jūrą. Ji kirtu kelią tarp sembų ir žemaičių. Ir svarbiausia – leido kontroliuoti įplauką į Kuršių marias ir Nemuną, atkirsdama Lietuvą nuo Baltijos jūros. Kas valdė šią pilį, tas laikė ranką ant Lietuvos gerklės.

O toje vietoje jau gyventa. Aplinkui plytėjo Pilsoto kuršių žemė su savomis gyvenvietėmis ir prekybos centrais; netoliese stūksojo Žardė. Ordinas atėjo ne į tuščią vietą. Tačiau diplomatija padėjo išvengti tiesioginio vietinių pasipriešinimo: pilis buvo pastatyta, įsitvirtinta, o aplink ją pradėjo kurtis miestas. Taip šalia kuršiškos aplinkos ėmė formuotis vokiškas miestas.

Du vardai

Nuo pat pradžių miestas turėjo du vardus, ir tas dvilypumas, kaip pamatysime, lydės jį iki pat XX amžiaus.

Vokiškasis „Memel“ nėra vokiškos kilmės. Tai baltiško upėvardžio perdirbinys: šiuo vardu buvo vadinamas žemutinis Nemunas, o ordinas jį tiesiog perėmė. Taigi net vokiškasis miesto vardas slėpė baltišką šaknį – Nemuną.

Vokiečių ordino valstybė po Melno taikos, 1422.

Ratkus, 2021. CC BY-SA 4.0

Lietuviškasis „Klaipėda“ rašytiniuose šaltiniuose įsitvirtina vėliau, XV amžiaus pradžioje. 1413-aisiais Vytauto laiške pasirodo forma *Caloypede*, o 1420-aisiais randame garsųjį įrašą *castrum Memel alias Klawppeda*. 1422 metų Melno taikos akte jau rašoma *Cleupeda*. Ką šis vardas reiškia, iki šiol nėra tiksliai nustatyta.

1923 Lietuva užima Klaipėdą surengusi sukilimą, kurio iš tiesų nebuvo. Po šešiolikos metų, 1939-aisiais, Hitleris pareikalauja miesto atgal – ir gauna jį be šūvio.

Tarp šių dviejų datų Mėmelis gyveno pagal savo taisykles.

Uoste augo milijoniniai verslai, o per sieną plaukė spiritas, eteris ir sacharinas. Krantinės priklausė jūrininkams, pirkliams ir kontrabandininkams, smuklėse buvo prekiaujama ne vien gėrimais, o miesto užkulisuose veikė aferistai, šnipai, masonai ir nacių organizatoriai. Čia pinigai kalbėjo garsiau už įstatymus, viename turguje skambėjo kelios kalbos, o politinė ištikimybė galėjo pasikeisti greičiau nei vėliava virš rotušės.

Remiantis archyvų dokumentais, ano meto spauda ir tikrų žmonių istorijomis, knygoje atgyja slapta suplanuotas Klaipėdos prijungimas, dešimties tūkstančių kontrabandininkų kraštas, prostitutės su geltonosiomis knygelėmis, dvigubi agentai, bankų plėšikai ir didžiausias to meto nacių teismas Europoje.

Tačiau tai ne vien nusikaltimų ir politinių intrigų kronika. Tai pasakojimas apie miestą, mėginusį susikurti gyvenimą tarp Lietuvos ir Vokietijos – modernų, turtingą, pavojingą ir nuolat priklausomą nuo svetimų sprendimų.

Tai Klaipėda be retušo. Miestas, kurio istorija buvo per daug nepatogi, kad būtų pasakojama nuobodžiai.

SKAITYKITE KITAS
LAUKINĖ LIETUVA
SERIJOS KNYGAS

**Skaityk.
Komentuok.
Sek.**

linktr.ee/obuolys.lt

ISBN 978-609-502-014-7

Negrafinė literatūra > Istorija